

A TEMPLOM-DOMB KINCSEI A középkori Dabas régészeti kutatása

RÁCZ TIBOR ÁKOS

2007 őszén és telén a középkori Dabas településének központi magját sikerült megtalálni egy élelmiszer áruház egy hektáros alapterületének megelőző régészeti feltárása során. A falunak azt a részét, amelyhez az előkerült tíz földbe mélyített ház és több földfelszíni cölöpépítmény tartozott, tűzvész pusztította el a 14. században. A leégett építmények romjai és a mindennapi életben használt tárgyak szinte érintetlenül maradtak ránk, ami a régészeti kutatás számára rendkívül ritka és szerencsés körülmény. A leletek alapján a dabasi Templom-domb az egyik leggazdagabb lelőhelynek számít a középkori Magyarország régészetileg kutatott falusias települései között.

A KÖZÉPKORI TELEPÜLÉS

„Dobos” falu az 1264-es királyi adománylevélben tűnik fel először, a 14. században a Dabasi előnevű köznemesi családok birtokában állt. A szomszéd településekkel együtt jellegzetes kisnemesi falu volt, az 1464-es birtokosztály alapján egy családhoz egy-egy nemesi telek tartozott és egy-két jobbágytelek.¹ A tizenötéves háború után a váci püspökség 1628-as összeírása szerint már elhagyott, „deserta” település.² A mai Dabas középkori előzményétől délkeletre települt újra a 18. században. Az egykori falu így jól kutatható állapotban maradt ránk, területe a város frissen fejlesztés alá vont gazdasági-ipari övezetébe tartozik.

A hazai középkori falufeltárások szinte kivétel nélkül lakói által felhagyott telepek nyomait, kiürített házakat, gödröket, árkokat dokumentálnak. Kiemelkedő értéket képviselő leletcsoport vagy az átlagostól eltérő, összetett építészeti megoldások ritkán kerülnek elő. Dabason a 14. századi tűzvész után részlegesen eltakarították a romokat, erről több hamus betöltésű, agyagos törmeléklet és égett edénytöredékeket tartalmazó gödör tanúskodik (1. kép). Több ház ugyanakkor megőrizte egykori lakóinak hétköznapi, de számunkra érdekes használati tárgyait, például mezőgazdasági eszközöket, lószerszámokat, zárszerkezeteket. Az égésnyomok alapján tisztán elkülöníthetőek azok az építmények, melyeket egyidejűleg laktak vagy használtak, ami szintén fontos adalék, mert a leletanyag csak kivételes esetben alkalmas néhány évtizednél pontosabb keltezésre. Az egyszerre elpusztult házak alapján megbízható következtetéseket vonhatunk le a település szerkezetét illetően.

Az általunk feltárt felületen két házcsoportot különíthetünk el, egyet a délnyugati, egyet az északkeleti részen. A közöttük elhaladó út a középkori templom felé tartott (2. kép). Az északkeleti házcsoport egyosztatú, földbe

1. kép: A tűzvész előtt terménytárolóként használt méhkasos vermeket a pusztulás emlékeit őrző kormos hamus törmelékkel, paticsal és szeméttel töltötték fel. (az ásatási fotók és tárgyfotók Rácz Tibor Ákos felvételei)

¹ Magyar Eszter: Dabas és környéke a középkorban. In: *Tanulmányok a 700 éves Dabas történetéből*, szerk. Petri Edit (Dabas: Dabas Nagyközségi Tanács, 1975), 30–54.

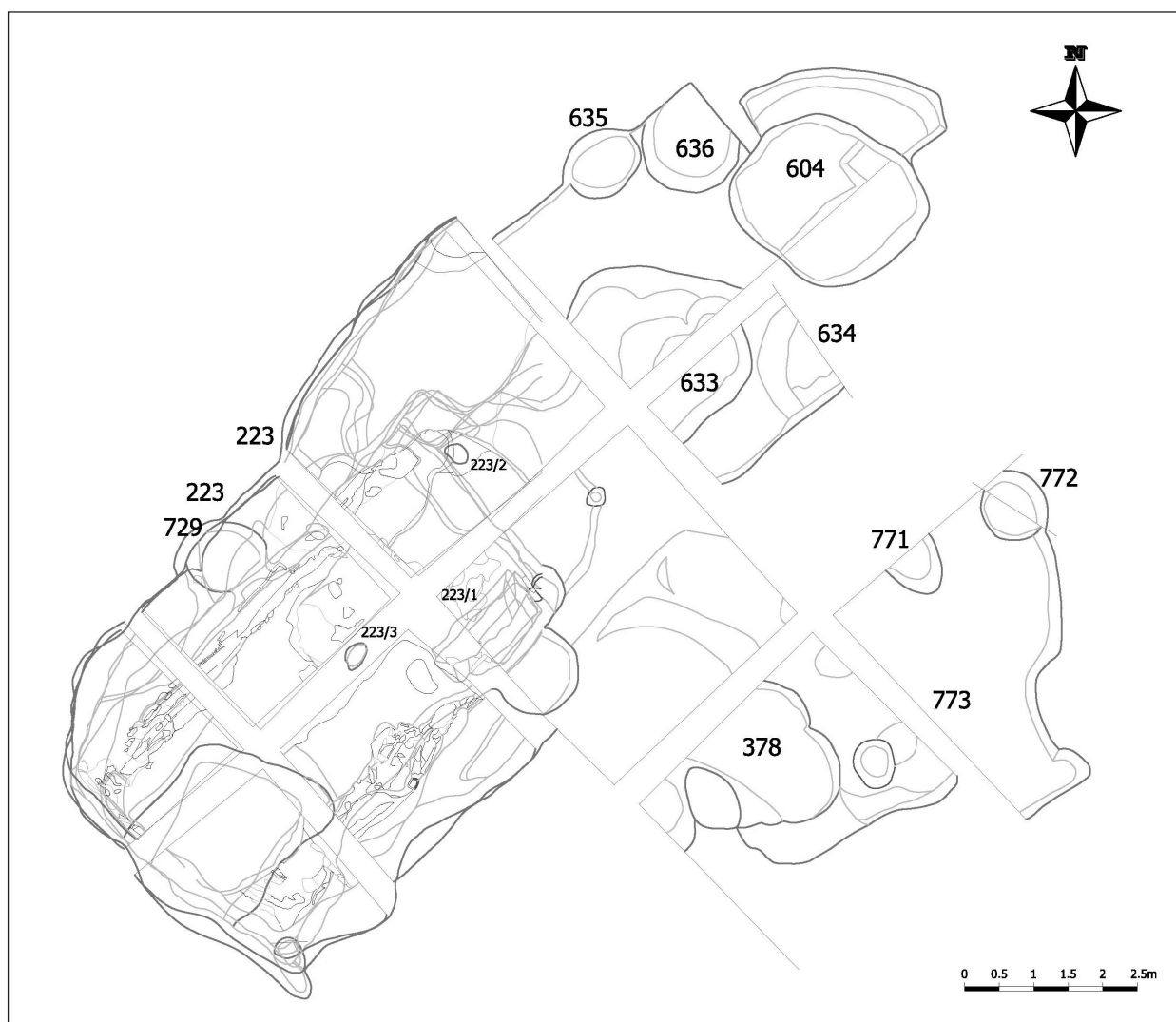
² Párdányi Miklós: Dabas és környéke története a török hódoltság korától az 1848. évi forradalomig (1526–1848). In: *Tanulmányok a 700 éves Dabas történetéből*, szerk. Petri Edit (Dabas: Dabas Nagyközségi Tanács, 1975), 55–115.

2. kép: A légifelvételen jól megfigyelhető a település szerkezete: fölül az egyosztatú, földbe mélyített házak sora, középen a 223. ház, alul a templom felé vezető út kibontott szakasza. (légifotó: Zsoldos Attila)

3. kép: Az egyosztatú 270. házban kerek sütőkemencét, tapasztott agyagpadlót, beszakadt gerendamaradványokat és több ép edényt találtunk.

4. kép: A 223. ház és a környező beásások felszínrajza (rajz: Érdi Benedek)

mélyített, cölöpszerkezetes, kerek sütőkemenccével ellátott építményei (3. kép) egy náluk kétszer nagyobb, feltehetően kétosztatú, pincével ellátott, szemeskályhával kifűtött házat vettek körül (223. objektum, 4. kép). A legnagyobb, legrangosabb lakóépítmény köré szerveződött a többi ház. A leletanyag mennyiségét és minőségét tekintve is igen szembeötlő a különbség a központi és az azt körülvevő házak közt. Az egyszerűbb kivitelű építmények néhány tucatnyi fazék-, palack-, esetleg pohár-, vagy szilketöredékével szemben a 223. házban ennek a tízszerese-hússzorosa került elő: az előbbi edénytípusok mellett a háztartás kerámia eszközkészletéhez többféle kancsó, szűrő, lábos, nagyméretű tárolóedény és fedő tartozott, valamint egy osztrák import, mesterjegyes fazék. A központi építmény szerkezetét nem rajzolhatjuk meg pontosan, hiszen csak pincéjét, az osztófal omladékát és a fenyődeszkával burkolt oldalfalát sikerült dokumentálni (5. kép). Lakója jómódú köznemes lehetett. A társadalmi elit jelenlétének egyértelmű bizonyítékai az arany és aranyozott tárgyak, mint például a rekeszszománcos fülbevaló (6. kép), vagy Andrea Contarini velencei dózse dukátja, melyek nagyobb részt szórványként kerültek elő az ásatás teljes területéről a gépi humuszolás és bontás során.

2008-ban majd 2010-ben a mai városba vezető utak építése kapcsán lehetőségünk nyílt a település perifériájának kutatására is. Az utak nyomvonalában végzett feltárás csak keskeny kutatóárokknak fogható fel a kiterjedt lelőhelyen, mégis fontos tanulsággal szolgált. Kiderült, hogy az Árpád-kor közepe táján még szórványos volt a megtelepedés, a kisméretű, földbe mélyített házak egymástól nagyobb távolságra helyezkedtek el. A lakóépítmények a 13–14. századtól koncentráltak a Templom-dombon, a település az ekkor már álló templom köré szerveződött.

A településrégészeti adatok az esetek nagy részében nem teszik lehetővé társadalomtörténeti kérdések tárgyalását.³ Kivételes példa a kánai feltárás, ahol a teljes települési egységet (falú, templom, temető) sikerült régészeti módszerekkel vizsgálni, vagy a középkori Szentkirály tervásatása, ahol az aprólékos megfigyelésekre építve nemcsak a település telekszerkezetét lehetett rekonstruálni, hanem részben a faluközösség határhasználati rendjét is.⁴ Társadalmi elkülönülést falusias településeken a leletanyag vagy az építészeti megoldások különbségei és a településszerkezet sajátosságai jelezhetnek. Kiváló példa erre a dabasi középkori falu. A pincés, kétosztatú ház és a földbemélyített, szokásos falusi házak egymás melletti és idő-

5. kép: A 223. ház részlete az agyagból tapasztott osztófallal, a szemeskályha omladékával és az oldalfal elszenült deszkaborításával

6. kép: Igazi különlegesség az S-végű karikára szerkesztett, rekeszszománcos, aranyozott réz fülbevaló

³ Rácz Tibor Ákos: Társadalmi különbségek a Magyar Királyság központi területeinek 10–14. századi falusias településein / Social differences within 10th–14th centuries rural settlement types in the central area of the Hungarian Kingdom. In: *Fiatal középkoros régészek IV. konferenciájának tanulmánykötete*, szerk. Varga Máté (Kaposvár: Rippl-Rónai Múzeum, 2013), 41–52.

⁴ Terei György: Az Árpád-kori Kána falu / Kána, a Village from the Arpadian Era (Twelfth–Thirteenth Centuries). In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon. Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary*, szerk. Benkő Elek – Kovács Gyöngyi (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete, 2010), 81–111; Pálóczi Horváth András: Az elpusztult késő középkori falvak morfológiai variációi / The Morphological Variations of the Ruined Villages from the Late Medieval Ages. *Arrabona* 44 (2006)/1, 357–390.

ben párhuzamos használata azonban a magyar házfelépítés szempontjából is igen fontos. A 13. század második felétől meginduló és a 14. században lezáruló nagy társadalmi átalakulások az élet minden területén változásokat hoztak. Átalakult a gazdasági termelői rendszer, szabályos szerkezetű falvak jöttek létre, és a köznépi építészetben megjelentek az ún. alföldi lakóház őstípusai. Ezekben az építményekben már új típusú tüzelőberendezéseket, szemes kályhákat alkalmaztak, melyeknek korai, 14. századi megjelenését egyre több lelőhelyen sikerül igazolni.⁵

A TEMPLOM ÉS A TEMETŐ

2012-ben érthető kíváncsisággal fogtunk hozzá a pusztatemplom, valamint a templom körüli temető kutatásához, melyre egy az egykori templom maradványait, alaprajzát is bemutató emlékmű elhelyezése adta meg a lehetőséget. Írott források tudósítanak arról, hogy az elpusztult templom köveit a 18. században az új templom építésére használták fel. A falazatot oly mértékben kitermelték, hogy eredeti helyén egyetlen kőtömb sem maradt (7. kép). Az alapozási árok alján dokumentált tapasztásból Luxemburgi Zsigmond aprópénze került elő, tehát a késő középkori templom építése a Zsigmond-korra tehető (8. kép). Az alapozási árok kirajzolta a templom alaprajzának részleteit, de a kis felületű ásatás egyelőre csak bizonytalan következtetéseket enged meg, mely szerint a templom valószínűleg egyenes szentélyzáródású, sekrestyével ellátott, északkelet-délnyugati irányban tájolt építmény volt. A legkorábbi pénzérmék (II. István, II. Béla, II. Géza) tanúsága alapján azonban az épület kezdetei a 12. század elejére, esetleg második harmadára nyúlnak vissza. A Zsigmond-kori átépítés, a késő középkori temetkezések, majd a fal 18. századi kitermelése annyira megbolygatta a rétegeket, hogy mindössze két, nagyjából északnyugat-délkeletnek tájolt falcsont utalt az Árpád-kori templomra, amelyeket jó minőségű, szürke habarccsal összefogott, tört kövekből raktak (9. kép).

A teljes alaprajz megrajzolásához további kutatásokra van szükség, de a leletek ezúttal sem okoztak csalódást. Egy kisfiú bolygatott csontvázának

7. kép: Az egykori templom alapozási árka tört köves, homokos-meszes, laza betöltésű, árokszerű beásásként jelent meg szelvényeinkben.

8. kép: Fémkereső műszerrel találtuk meg az egyik vakolattöredékben azt a Zsigmond-kori érmet, mely az alapozásban talált parvussal együtt pontosan datálta a késő középkori templomot.

⁵ Laszlovszky József: Későközépkori falusi lakóház Tiszaugon. Az alföldi lakóház kialakulásának kérdéséhez / The Late Medieval Rural House at Tiszaug. Data Relating to the Emergence of Medieval Peasant Houses at the Great Hungarian Plain. In: Testis Temporum, Vita Memoriae. Ünnepi tanulmányok Pálóczi Horváth András 65. Születésnapjára. *Studia Caroliensia. A Károli Gáspár Református Egyetem folyóirata* (2006)/3–4, 295–314.

9. kép: A templom körüli temető részlete, háttérben az Árpád-kori templom falcsontjka

10. kép: A töredékekben felfedett ezüstveretes öv megközelítő rekonstrukcióját a néhol illeszthető szakadások és a veretek leosztása is segítette. (rekonstrukciós rajz: Füredi Ágnes)

deréktáján ezüstveretekkel díszített övre bukkantunk (10. kép). Az öv anyaga bőr, rajta vékony lemezből préselt ezüstveretek sorakoznak. A szíj eredeti hossza 90–100 cm között lehetett, szélessége kb. 2 cm. A veretek az öv teljes hosszán végigfutnak, kivéve a nyolcas alakú csat mögötti részt. Az öv túl hosszú lehetett a halottra: a derekat körbetekerték vele, a csaton áthúzták, majd a túl hosszú és eredetileg valószínűleg lelógatva viselt további szíjrészt még egyszer teljesen körbehajtották. Az öv belső felén néhol rákorrodálódott, finom, hézagos szövésű, gézszerű textilminta látszott, talán a halotti öltözet lenyomata. A hátoldalon megmaradt famaradványok a koporsóból származhatnak, míg a veretek felületén néhol látható textillenymat halotti lepelre vagy takaróra utal.

A korabeli viselet tartozékai voltak a párták (11. kép), csatok, öv- és ruhaveretek, pártaövveretek és fülesgombok. Az egyik elhunyt medencéjénél bronzcorpus feküdt (12. kép). A fémleletek nagy része sajnos szórvány: vagy az omladékrétegből, vagy az alatta húzódó alapozási árokból, vagy a temető kevert földjéből kerültek elő. További jellemző leletek a vasszőgek, ólomgolyók, ezek némelyike a templom vakolatába csapódva deformálódott. A legnagyobb számban vésett, bordázott pántgyűrűk és egyszerű karikagyűrűk kerültek elő, de néhány különlegesebb tárgy is napvilágra bukkant. Az elkalapált végű, vaskos, fonott ezüstgyűrű (13a kép) az omladékrétegből származott. A típus használata a 11–12. századra jellemző.⁶ Az üvegbetétes, tüzarányozott ezüstgyűrű (13b kép) is az omladékrétegen feküdt, nyugat-európai párhuzamai

⁶ Szőke Béla Miklós – Vándor László: *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője / Arpadenzeitliches Gräberfeld von Pusztaszentlászló. Fontes Archaeologici Hungariae* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987), 51–52; Wolf Mária: *Ecclesia Baptismalis, ecclesia parochialis. A borsodi ispánsági vár templomai / The churches of the ispán's castle at Borsod*. In: „...a halál árnyékának völgyében járok”. *A középkori templom körüli temetők kutatása*, szerk. Ritoók Ágnes – Simonyi Erika (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2005), 136; Türk Attila: *Árpád-kori, templom körüli temető feltárása Szentes-Kaján, Temetőhalmon (Előzetes beszámoló a 2000–2001. évi ástásokról) / The excavation of a churchyard from the Árpadian Era at Szentes-Kaján, Temetőhalom*. In: „...a halál árnyékának völgyében járok”. *A középkori templom körüli temetők kutatása*, szerk. Ritoók Ágnes – Simonyi Erika (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2005), 213–219.

11. kép: A 67. temetkezés pártája

12. kép: A bronzcorpust temetéskor az elhunyt kezébe helyezhették.

13. kép: A templom körüli temető leggyakoribb leletei a gyűrűk voltak.

14. kép: A két Luxemburgi Zsigmond aranyforint mellett a templom és temető feltárása során talált szörvány középkori pénzek száma meghaladta a százat.

Rácz Tibor Ákos • *A Templom-domb kincsei. A középkori Dabas régészeti kutatása*

alapján a 14. század első felére keltezhető.⁷ Szintén az omladékrétegből került elő egy vésett fejű, gémet vagy darvat – minden bizonnyal címerállatot – ábrázoló, ezüst pecsétgyűrű (*13c kép*). A véset éles és mély, átlukasztotta a vékony ezüstlapot. A daru megjelenik 13–14. századi pénzeken, például Károly Róbert életfás dénárján, valamint több középkori eredetű nemesi család címerében is.⁸ Az antikvitásban és a középkorban is az éberséget jelképezte.⁹ A kompozíció része a hétbetűs körirat, mely poncolással kialakított keretben jelenik meg. A betűkép alapján a gyűrű a valószínűleg a 14. században készült. Darut találunk a visszafoglaló háborúk alatt, 1669-ben feltűnő és Dabas újratelepítésében fontos szerepet játszó Halász család címerének sisakdíszén is.¹⁰ Nem kevésbé lehetett izgalmas azoknak az aranypénzeknek a története, melyeket a Templom-dombon rejtettek el valamikor a 15. században (*14. kép*).

A régész általában óvakodik a kincs kifejezés használatától, ha leleteit kívánja jellemezni, mert könnyen leminősíti ezzel a régészet komplex tudományát egyszerű kincsvadászattá. Közhelyszerű megállapítás, hogy a kutatást nem annyira a látványos emlékek viszik előre, mint inkább az összefüggések megsejtése a metszetfalak vagy az ásatási alaprajz tanulmányozása közben. A dabasi aranypénzek, aranyozott ékszerek, fémeszközök és dísz tárgyak azonban olyasmint jeleznek, ami a szakemberekben sem tudatosult eléggé: középkori falvainkat és lakóit nem szabad pusztán a szűkszavú írott források, vagy a feltárások szokványos felhagyott, kiürített, vagy kirabolt telepjelenségei alapján megítélnünk.

AJÁNLOTT IRODALOM

PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS (szerk.)

Élet egy középkori faluban. 25 év régészeti kutatása a 900 éves Szentkirályon / Life in a Medieval Village. 25 Years of Archaeological Research in 900-years-old Szentkirály. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 1996.

F. ROMHÁNYI BEATRIX

A középkori egyházi épületek kutatása – eredmények és feladatok / Research into Medieval Ecclesiastical Buildings – Findings and Tasks. In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon. Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary*, szerk. Benkő Elek – Kovács Gyöngyi, 255–270. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete, 2010.

FELD ISTVÁN

Importtárgyak mint a középkori Magyarország gazdaságtörténeti forrásai. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*, szerk. Kubinyi András – Laszlovszky József – Szabó Péter, 297–316. Budapest: Martin Opitz Kiadó, 2008.

KOVÁCS LÁSZLÓ

Kora Árpád-kori temetőrészlet Dabas (Gyón) – Paphegyen / Früharpadenzeitlicher Gräberfeldteil in Dabas (Gyón) – Paphegy. *Studia Comitatus* 17 (1985), 369–386.

⁷ Hasonló gyűrűk kerültek elő a colmari (Elzász) kincsleletből, melyet a nagy pestisjárvány idején rejtettek el. Cherry, John: *Treasure in Earthen Vessels: Jewellery and Plate in Late Medieval Hoards*. In: *Treasure in the Medieval West*, ed. M. Tyler, Elizabeth (York: A York Medieval Press Publication in association with The Boydell Press, 2000), 157–174.

⁸ Magyar László: Madárábrázolások a középkori címeres nemesleveleken. *Aquila* 63–64 (1956–1957), 249–258.

⁹ Seibert, Jutta (szerk.): *A keresztény művészet lexikona* (Budapest: Corvina, 1986), 67.

¹⁰ Czagányi László: *A Dabasi Református Egyházközség története tulajdon iratai tükrében* (Dabas: Dabasi Református Egyházközség, 1993), 9. A Halász családhoz kötődik a dabasi és gyóni református egyházak alapítása is. Korábbi adatokat a családra vonatkozóan nem ismerünk, de nem zárhatjuk ki kapcsolatukat a középkori Dabassal.

Rácz Tibor Ákos • *A Templom-domb kincsei. A középkori Dabas régészeti kutatása*

ZSOLDOS ATTILA (szerk.)

Pest megye monográfiája. I. kötet, második rész. A honfoglalástól 1686-ig. Budapest: Pest Megye Monográfiája Közalapítvány, 2001.

RITOÓK ÁGNES

A templom körüli temetők régészeti kutatása / The Archaeological Researching of Churchyards. In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon. Archaeology of the Middle Ages and the Early Modern Period in Hungary*, szerk. Benkő Elek – Kovács Gyöngyi, 473–494. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete, 2010.

TARI EDIT

Pest megye középkori templomai / Medieval Churches in Pest County. *Studia Comitatus* 27. Szentendre: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2000.